

Міністерство освіти і науки України
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ЛИТВИНЕНКО Віталіна Анатоліївна

УДК: 376.1–056.264–053.4:159.946.4(043.5)

**КОРЕКЦІЯ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНОГО НЕДОРОЗВИНЕННЯ
МОВЛЕННЯ ЗАСОБАМИ АРТПЕДАГОГІКИ**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, професор
ЛЯННОЙ Юрій Олегович,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
директор Інституту фізичної культури,
завідувач кафедри здоров'я людини та
фізичної реабілітації.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
КОНОПЛЯСТА Світлана Юрївна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри логопедії;

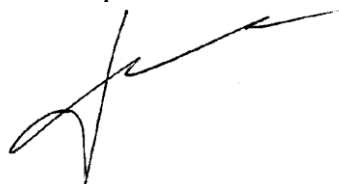
кандидат педагогічних наук
ЛЕНІВ Зоряна Павлівна,
Львівський Національний університет
імені Івана Франка,
директор Педагогічного коледжу,
доцент кафедри загальної та соціальної
педагогіки.

Захист відбудеться «24» квітня 2013 р. о 14³⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий 22 березня 2013 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні реалії розвитку корекційної освіти в Україні визначають першочерговість вирішення питань, пов'язаних з всебічним розвитком дітей з мовленнєвими порушеннями, розкриття їх творчого потенціалу, створення умов для самореалізації, саморозвитку, самовиховання та підготовки до шкільного навчання.

У зв'язку з цим особливого значення набуває зміст таких документів, як Національна доктрина розвитку освіти XXI століття, Закон про дошкільну освіту, Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі», Концепція Державного стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з вадами мовленнєвого розвитку, в яких передбачено такі пріоритетні напрямки щодо всебічного розвитку особистості дитини-логопата, а саме створення умов для успішного засвоєння знань, своєчасне виявлення її природних задатків та здібностей, інтеграції сімейного та суспільного виховання.

На сьогодні проблема мовленнєвого розвитку дітей є особливо актуальною, оскільки за даними останніх досліджень близько 50% дітей шестирічного віку вступають до загальноосвітніх шкіл із порушеннями звуковимови (С. Конопляста, І. Марченко, О. Ревуцька, Ю. Рібцун, В. Тищенко, М. Шеремет, А. Яковенко та ін.).

Численні дослідження свідчать про те, що навіть незначне відхилення у мовленнєвому розвитку дитини спричинює труднощі в засвоєнні навчальних програм з предметів мовного циклу, негативно впливає на засвоєння шестирічками шкільної програми, на формування особистості дитини, на процес соціальної адаптації, а також призводить до дисграфій та дислексій (К. Беккер, О. Дранкіна, Р. Левіна, І. Прищепова, Л. Спірова, В. Тарасун, Н. Чередніченко, М. Шевченко, С. Яковлєв та ін.).

Питання мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення (ФФНМ) висвітлені у численних дослідженнях з точки зору детального опису провідного дефекту – недорозвинення фонетико-фонематичної сторони мовлення (О. Гопіченко, О. Жильцова, Н. Жукова, Г. Каше, Р. Левіна, О. Мастюкова, А. Нікашина, М. Савченко, Л. Спірова, Т. Туманова, О. Правдіна, Т. Філічева, М. Фомічова, Н. Чевельова, Г. Чиркіна, А. Ястребова та ін.).

В останні роки більшість науковців наголошують на необхідності проведення роботи з розвитку зв'язного висловлювання, мисленнєвих процесів, пізнавальної діяльності з метою підготовки дітей старшого дошкільного віку з ФФНМ до школи (Л. Бетц, Г. Блінова, О. Гінжелюк, О. Дідусенко, В. Коноваленко, С. Коноваленко, Н. Мікляєва, А. Малярчук, І. Марченко, О. Ревуцька, І. Сергєєва, Л. Сазонова, К. Серова, Л. Федорович, С. Цуканова, О. Шевченко, М. Шеремет, Р. Юрова та ін.).

Оскільки всі форми артпедагогічної діяльності мають місце в старшому дошкільному віці, то проблема інтегрованого використання засобів артпедагогіки у логопедичному процесі продиктована самим життям –

процесом становлення художньої культури люду, де знайшли своє відображення диференціація та інтеграція окремих видів мистецтва (С. Алексєєва, Н. Ветлугіна, І. Держинська, В. Єнієєва, Т. Казакова, Р. Плавець, О. Ушакова, Л. Фурміна, А. Шибицька та ін.).

Ефективність використання різних видів артпедагогіки в корекційному навчанні підтверджується широким спектром наукових праць із музичної діяльності (Л. Брусиловський, В. Петрушин, Г. Побережна, М. Гріньова, С. Шушарджан та ін.), театралізовано-ігрової та образотворчої діяльності (О. Вознесенська, А. Захаров, О. Світовська, Р. Хайкін та ін.), казкотерапії (Т. Зінкевич-Євстигнєєва, В. Мурашевський, А. Міллер, О. Рау та ін.).

Успішність всебічного розвитку й самореалізації дитини з ФФНМ залежить від переосмислення пріоритетів розвитку, виховання, навчання та пошуку нових ефективних важелів формування здатної до навчальних дій особистості. Саме тому фахівці в галузі корекційної освіти з метою удосконалення логопедичної роботи з дітьми старшого дошкільного віку з ФФНМ все більше орієнтуються на використання інноваційних засобів, у тому числі й артпедагогіки, а недостатність науково-теоретичної розробленості цієї проблеми в корекційній педагогіці дає підстави для визначення теми дослідження: **«Корекція фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення засобами артпедагогіки»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри здоров'я людини та фізичної реабілітації Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка за темою «Теоретико-методологічні та організаційно-методичні проблеми здоров'я, фізичної реабілітації та корекційної педагогіки» (номер державної реєстрації 0107U002826). Тема роботи затверджена на засіданні Вченої ради Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 3 від 29.10.2007 р.) та узгоджена в Міжвідомчій Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 27.11.2007 р.).

Мета дослідження: розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність інтегрованої програми корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дітей старшого дошкільного віку засобами артпедагогіки.

Відповідно до зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

1. Проаналізувати ступінь розробленості досліджуваної проблеми у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі.
2. Розробити діагностичну методику вивчення стану мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку з ФФНМ.
3. Визначити стан сформованості структурних компонентів мовлення у старших дошкільників із ФФНМ.
4. Обґрунтувати, розробити та експериментально апробувати інтегровану програму корекції ФФНМ у дітей старшого дошкільного віку засобами

артпедагогіки.

Об'єкт дослідження – мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – зміст і педагогічні умови корекції ФФНМ у дітей старшого дошкільного віку засобами артпедагогіки.

Методи дослідження:

- *теоретичні:* аналіз та узагальнення загальних і спеціальних науково-теоретичних джерел; аналіз спеціальних програм і корекційних методик для з'ясування стану розробленості проблеми в сучасній дефектології та перспективних напрямів її вирішення;

- *емпіричні:* спостереження, анкетування, збір і аналіз анамнестичних даних, бесіда, опитування батьків, метод вивчення продуктів діяльності з метою виявлення особливостей творчо-мовленнєвої діяльності дітей і створення відповідних експериментальних психолого-педагогічних умов; педагогічний експеримент констатувального та формувального характеру для визначення рівнів сформованості стану мовлення та перевірки ефективності інтегрованої програми корекції ФФНМ у дітей старшого дошкільного віку засобами артпедагогіки;

- *статистичні:* кількісний і якісний аналіз одержаних експериментальних даних дослідження, статистична обробка за t-критерієм Стьюдента з метою перевірки ефективності формувального експерименту.

Методологічною основою дослідження є розроблені в педагогіці, психології і психолінгвістиці положення про складну структуру мовлення та його психофізіологічні механізми (В. Бельтюков, Д. Ельконін, Л. Виготський, О. Лурія, О. Леонтьєв та ін.); вчення про мовлення як умовно-рефлекторну діяльність (І. Павлов, І. Сеченов та ін.), його взаємозв'язок з першою сигнальною системою (М. Кольцова, М. Красногорський та ін.); концепція опосередкованості розвитку особистості, її діяльністю позицією та середовищем перебування (Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.); педагогічні положення про процес пізнання, способи одержання знань, психолого-педагогічні концепції засвоєння знань (В. Бондар, В. Засенко, О. Леонтьєв, В. Синьов, Є. Соботович, В. Тарасун, Л. Фомічова, М. Шеремет, М. Ярмаченко та ін.); теорія взаємодії мовлення і музики (Б. Асаф'єв, О. Ворожцова, Д. Кембпелл, Б. Теплов та ін.); теорія паралельного розвитку мовлення і дитячого малюнка (О. Ніколева, К. Річчі, Р. Сільвер, Р. Тепер та ін.).

Теоретичною основою роботи виступили: культурно-історична теорія розвитку вищих психічних функцій та концепція компенсації дефекту (Л. Виготський); фундаментальні розробки щодо закономірностей культурно-історичного, соціального та індивідуально-психологічного розвитку особистості (Б. Бернштейн, О. Леонтьєв, Д. Майєрс, Ж. Піаже та ін.); закономірності формування мовлення та принципи організації мовленнєвої діяльності дітей (А. Богуш, О. Гвоздев, М. Жинкін, Л. Калмикова, Е. Короткова, Є. Соботович, О. Ушакова, Л. Фомічова, М. Шеремет та ін.); психолінгвістичний, клініко-педагогічний та системний підхід до аналізу мовленнєвого розвитку

дитини (Т. Ахутіна, В. Бельтюков, О. Корнев, С. Конопляста, В. Орфінська, В. Тарасун та ін.); вчення про корекцію мовленнєвих порушень у дітей з вадами розвитку (О. Гопіченко, О. Жильцова, Г. Каше, Р. Левіна, І. Марченко, А. Нікашина, Н. Пахомова, О. Правдіна, О. Ревуцька, А. Савицький, М. Савченко, Н. Січкачук, Л. Спірова, В. Тищенко, Т. Туманова, М. Хватцев, Т. Філічева, Н. Чередніченко, Г. Чіркїна та ін.); концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку (С. Конопляста, І. Марченко, О. Ревуцька, Є. Соботович, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.); концепції розвитку загальної та спеціальної освіти в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що уперше:

- розроблено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено інтегровану програму корекції ФФНМ у дітей старшого дошкільного віку засобами артпедагогіки;

- визначено структуру та зміст корекційно-розвивальної роботи з дітьми старшого дошкільного віку з ФФНМ із застосуванням засобів артпедагогіки;

- обґрунтовано модель взаємодії: логопед-дитина-сім'я в корекційно-розвивальному «артпедагогічному просторі»;

поглиблено та уточнено уявлення про можливості застосування засобів артпедагогіки у логопедичній практиці;

набуло подальшого розвитку:

- корекційно-педагогічні напрями та форми взаємодії з родиною, яка виховує дітей з ФФНМ шляхом сумісного їх перебування в корекційно-розвивальному «артпедагогічному просторі»;

- психолого-педагогічні підходи до формування організаційно-змістовного компоненту артпедагогіки.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що розроблено та впроваджено корекційно-розвивальний лого-комплекс «Арт-і-шок» для дітей старшого дошкільного віку з ФФНМ; створено навчально-методичні рекомендації та посібники, які можуть бути використані у діяльності спеціальних груп ДНЗ, при викладанні фахових курсів (дисципліни «Основи артпедагогіки та арттерапії в логопедії») у вищих педагогічних навчальних закладах за напрямом підготовки «Корекційна освіта. Логопедія».

Результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес Сумського КУ «ЗОШ І ступеня» НВК № 18 «Веснянка» (акт про впровадження № 167 від 2007 р.), Сумського спеціального дошкільного навчального закладу ясла-сад № 20 «Посмішка» (акт про впровадження № 98 від 2007 р.), загальноосвітніх ДНЗ № 18 «Космічний» (довідка № 123 від 2008 р.); № 2 «Ясочка» (довідка № 63 від 2008 р.) м. Сум та в процес підготовки студентів напряму підготовки «Корекційна освіта. Логопедія» Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (акт про впровадження № 88 від 2010 р.).

Особистий внесок здобувача. У працях, написаних у співавторстві

здобувачеві належать: обґрунтування науково-методичних засад застосування засобів мистецтва щодо подолання мовленнєвих порушень у старших дошкільників [4]; реалізація комплексного підходу у практиці логопедичної роботи з дошкільниками з ФФНМ [6]; розробка змісту інтегрованих логопедичних занять із застосуванням музичної діяльності [9]; аналіз особливостей інтеграції засобів артпедагогіки у логопедичній роботі з дошкільниками з ФФНМ [10].

Апробація результатів дослідження здійснювалася на II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми корекційної педагогіки та психології» (м. Кам'янець-Подільський, 2007 р.), II Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна молодь: крок у майбутнє» (м. Суми, 2008 р.), V Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (м. Кам'янець-Подільський, 2010 р.), II Міжнародній науково-практичній конференції «Інновації як чинник суспільного розвитку: теорія і практика» (м. Суми, 2011 р.); VI Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (м. Кам'янець-Подільський, 2011 р.), на VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту школярів та студентів України» (м. Суми, 2008 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Дошкільне дитинство: інноваційний досвід освіти, проблеми, традиції та перспективи» (м. Переяслав-Хмельницький, 2008 р.), XI Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених з міжнародною участю «Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту школярів та студентів України» (м. Суми, 2011 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції (з участю зарубіжних вчених) «Інклюзивна освіта на сучасному етапі становлення школи інноваційного типу» (м. Сімферополь, 2011 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми логопедії та реабілітації» (м. Суми, 2012 р.). Проміжні та кінцеві результати дисертаційного дослідження доповідалися, обговорювалися та отримали схвалення на засіданнях кафедри здоров'я людини та фізичної реабілітації ІФК СумДПУ ім. А. С. Макаренка впродовж 2007 – 2012 рр.

Публікації. Результати та основний зміст дисертаційного дослідження відображено у 20 публікаціях, з них 12 – статті у фахових наукових виданнях (4 з яких у співавторстві); 6 – матеріали конференцій; 2 – навчально-методичні посібники.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (285 найменувань на 24 сторінках) та додатків. Загальний обсяг роботи – 276 сторінок, з них 166 сторінок основного тексту. Містить 8 таблиць, 12 рисунків (на 6 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, схарактеризовано його методи, методологічні та теоретичні основи, розкрито наукову новизну та практичне значення, подано відомості про апробацію та впровадження в навчальний процес одержаних результатів дослідження.

У першому розділі – **«Науково-теоретичні засади проблеми корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дітей старшого дошкільного віку»** – представлено результати аналізу розробленості досліджуваної проблеми у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі; розкрито і науково обґрунтовано сутність понять «артпедагогіка», «засоби артпедагогіки», «артпедагогічний простір».

Науковцями доведено, що порушення мовленнєвого розвитку негативно впливає не тільки на засвоєння шкільної програми, а й на становлення особистості дитини в цілому (А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Гавриш, І. Мартиненко, І. Марченко, А. Обухівська, В. Тарасун, В. Тищенко, Є. Соботович, М. Шеремет та ін.). Вади звуковимови у комплексі з недорозвиненням фонематичних процесів є найпоширенішими мовленнєвими порушеннями дошкільного віку (С. Конопляста, О. Ревуцька, М. Савченко, В. Тищенко, М. Шеремет, А. Яковенко та ін.).

Широка розповсюдженість ФФНМ, його негативний вплив на становлення та розвиток особистості дитини, на її подальшу соціальну інтеграцію дозволяє стверджувати, що пошук сучасних ефективних шляхів його подолання є одним із пріоритетних завдань логопедичної роботи (О. Жильцова, А. Нікашина, М. Савченко, В. Тищенко, О. Ревуцька, Є. Соботович, Т. Туманова, Т. Філічева, Г. Чіркїна, М. Шеремет та ін.).

Аналіз науково-методичної літератури показав, що використання засобів мистецтва суттєво підвищує ефективність корекційно-педагогічної роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку, в тому числі з мовленнєвими вадами (Т. Вохмяніна, Л. Гаврильченко, Г. Добровольська, О. Єкжанова, Т. Зінкевич-Євстигнєєва, О. Караванова, Л. Комісарова, Л. Кузнєцова, І. Левченко, З. Ленів, О. Мастюкова, О. Медведєва, Т. Миронова, О. Московкіна, Ю. Некрасова, Т. Овчиннікова, М. Поваляєва, Є. Рау, З. Рїбакова, М. Чистякова, С. Шушарджан та ін.).

У пошуках ефективних засобів корекції мовленнєвих порушень науковці та практики в галузі логопедії частково застосовували у своїх розробках позитивний механізм впливу мистецтва у комплексному підході до подолання мовленнєвих порушень, а саме музикотерапію (З. Матейнова, С. Машура), казкотерапію (О. Рау), образотворче мистецтво (С. Миронова).

В науково-педагогічній термінології використовуються такі терміни, як арттерапія та артпедагогіка. Як зазначає І. Кічева, термін арттерапія – це змістовне поняття, яке взаємодіє з наявною в педагогіці системою категорій та супроводжується виникненням синоніма артпедагогіка.

Однією з перших українських вчених, хто впровадив арттерапевтичні технології в логопедичний процес стала З. Ленів, яка дослідила можливості застосування арттерапії в корекційно-педагогічній роботі з дітьми старшого дошкільного віку з важкими порушеннями мовлення, зокрема із заїканням.

Дослідники в галузі корекційної педагогіки, зокрема О. Медведєва, І. Левченко, Л. Комісарова, розрізняють поняття «арттерапія» та «артпедагогіка». Так, артпедагогіку науковці розглядають як синтез знань з мистецтва та педагогіки, що забезпечують теоретичні і практичні положення корекційно-спрямованого процесу художнього розвитку дітей, формування в них засад художньої культури через мистецтво і художньо-творчу діяльність; а арттерапію – як інтеграцію знань з мистецтва, медицини і психології, на основі яких розроблено сукупність методик з використанням різних видів мистецтва в символічній формі, що здійснюють корекцію психофізіологічних та особистісних порушень.

Як зазначають вчені І. Глінська, М. Кириченко, О. Ростовський, артпедагогіка є наукою, що визначає об'єктивні, стійкі й сутнісні зв'язки художнього виховання та розвитку особистості, навчання її мистецтва.

Ми тлумачимо артпедагогіку в контексті досліджень О. Медведєвої як інтегроване поняття, що «дозволяє розглядати в рамках спеціальної освіти не тільки художнє виховання, але й всі компоненти корекційно-розвивального процесу, а саме розвиток, виховання, навчання, корекцію засобами мистецтва...», включаючи загальноприйняті педагогічні принципи та методи. Артпедагогіка в нашому розумінні – це така галузь науки, що синтезує знання з мистецтва, педагогіки та психології, необхідні для формуючого впливу на процеси корекції мовлення та розвитку всебічно розвиненої особистості дитини з ФФНМ.

Отже, проблема підготовки дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ до навчання у загальноосвітній школі, до соціального середовища взагалі, на сучасному етапі розвитку дошкільної педагогіки має пріоритетне значення. Відтак, інтеграція артпедагогіки у логопедичну роботу з метою забезпечення оптимальних умов для корекції ФФНМ у дітей старшого дошкільного віку, для їх гармонійного розвитку є одним із важливих напрямів практичної реалізації даної проблеми.

У другому розділі – **«Особливості розвитку мовлення старших дошкільників із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення»** – представлено характеристику діагностики стану мовлення дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ; розкрито організацію та методику констатувального експерименту; визначено критерії, показники та рівні сформованості стану мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ.

Ураховуючи вимоги до мовленнєвої компетенції старших дошкільників, стан та особливості мовленнєвого розвитку дітей із ФФНМ, логічною необхідністю стала розробка діагностики стану мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ.

Констатувальним експериментом було охоплено 72 дитини з ФФНМ та 56 дітей без порушень мовлення старшого дошкільного віку. Метою констатувального етапу експерименту було визначення стану сформованості мовлення у старших дошкільників із ФФНМ і без мовленнєвих порушень. Критерії стану сформованості мовлення дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ були визначено за наступними показниками складових компонентів мовленнєвої системи: фонетична сторона мовлення, фонематичні процеси, лексико-граматична сторона мовлення, зв'язне мовлення, креативність мовлення. До показників сформованості креативності мовлення віднесено: побудова оригінальної моделі висловлювання; використання мовленнєвих засобів та синтаксичних конструкцій, адекватних умовам спілкування; рівень творчої уяви. У залежності від способу виконання й оцінки завдань за визначеними критеріями, стан сформованості мовленнєвого розвитку старших дошкільників із ФФНМ можна представити чотирма рівнями:

- *високий рівень* – дитина володіє в повному обсязі вікової норми мовленням, яке використовує самостійно, діє активно й творчо при виконанні всіх завдань, сформовані такі компоненти, як фонетична сторона мовлення, фонематичні процеси, лексика, граматики, зв'язне мовлення, висока креативність мовлення;

- *достатній рівень* – дитина володіє в повному обсязі вікової норми мовленням, у діях виявляє впевненість, здатність приймати допомогу дорослих, виконує всі або більшість завдань, може пояснити хід роботи, вступає в діалог, компоненти мовленнєвої системи сформовані з незначними недоліками, достатня креативність мовлення;

- *середній рівень* – дитина не володіє в повному обсязі вікової норми мовленням, користується мовленнєвим досвідом, але не завжди використовує його у практичній діяльності та новій ситуації, не завжди сприймає та використовує допомогу, найчастіше виконує завдання за конкретною вказівкою, сформованість компонентів мовленнєвої системи не є достатньою, обмежена креативність мовлення;

- *низький рівень* – дитина не володіє досвідом практичної мовленнєвої діяльності, інколи відмовляється від виконання завдань, не сприймає та не використовує допомогу, найчастіше не може виконати завдання за конкретною вказівкою та допомогою, компоненти мовленнєвої системи не сформовані, низька креативність мовлення.

Порівняльний аналіз результатів дослідження стану сформованості мовлення із ФФНМ і без порушень мовлення свідчить, що дітей із ФФНМ з *високим рівнем* сформованості мовлення не виявлено, тільки 6,48% дітей із ФФНМ показали *достатній рівень*, 31,41% – показали *середній рівень* сформованості мовлення, а 62,11% – *низький рівень*. Діти без мовленнєвих порушень показали достатньо високі показники стану сформованості мовлення, *високий рівень* у 14,9% дітей, *достатній рівень* у 70,1% дітей, а *середній рівень* – 15% дітей. Серед цих дітей *низького рівня* сформованості мовлення не виявлено (рис 1).

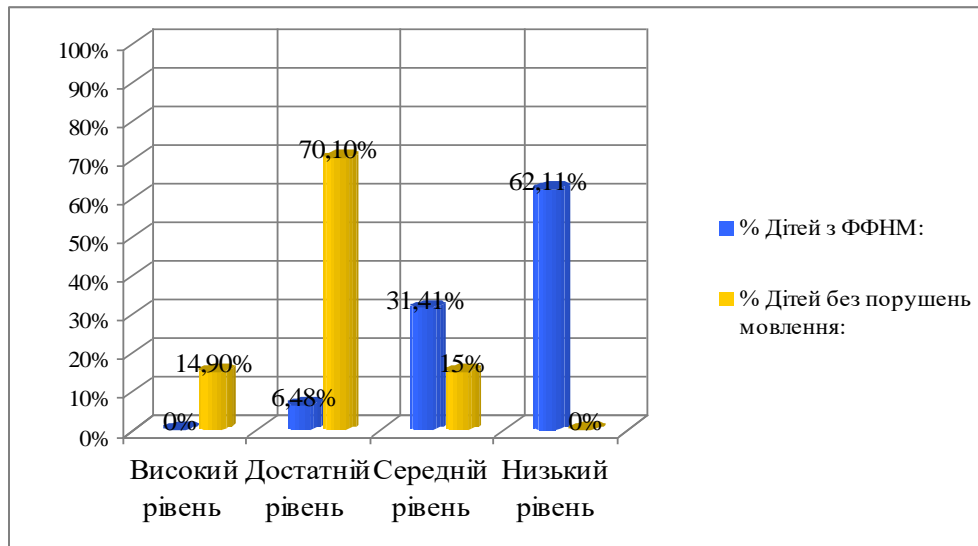

Рис. 1. Рівні сформованості стану мовлення у старших дошкільників із ФФНМ та у дітей без мовленнєвих порушень (у %)

Отже, за результатами констатувального етапу експерименту було встановлено, що діти старшого дошкільного віку із ФФНМ мають нижчий рівень сформованості мовлення, порівняно з дітьми без мовленнєвих порушень. Різниця індексів групового стану сформованості мовлення дітей із ФФНМ та без порушень мовлення становить 52%, що засвідчило відмінності в сформованості їх мовлення, що вимагає формування нових підходів до організації та структурування процесу корекції мовлення старших дошкільників із ФФНМ за допомогою засобів артпедагогіки.

У третьому розділі – **«Корекція фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дітей старшого дошкільного віку засобами артпедагогіки»** – запропоновано теоретичне обґрунтування інтегрованої програми корекції ФФНМ у дітей старшого дошкільного віку засобами артпедагогіки, педагогічні умови, принципи, етапи її впровадження; доведено ефективність експериментальної роботи.

Інтегрована програма корекції ФФНМ у дітей старшого дошкільного віку засобами артпедагогіки побудована з урахуванням взаємозв'язку і взаємообумовленості мовленнєвої та пізнавальної діяльності; інноваційних підходів до розвитку словесної творчості (Н. Гавриш, Л. Ворошніної, О. Ушакової та ін.); розвитку зв'язного мовлення і мовленнєвої особистості (Л. Виготського, А. Гвоздєва, Н. Жинкіна, А. Леонтєва, А. Лурія, С. Рубінштейна, А. Шахнаровича, Д. Ельконіна та ін.).

В основу розробленої інтегрованої програми покладено загальнодидактичні принципи навчання та виховання, логодидактичні принципи, спеціальні принципи артпедагогіки (принцип збагачення сенсорного досвіду; принцип взаємодії між усіма ланками корекційно-розвивального процесу логопед-дитина-сім'я; принцип природньої радості та інтересу; принцип ампліфікації (збагачення) змісту артпедагогічної діяльності відповідно до особливостей пізнавального розвитку; принцип взаємозв'язку продуктивної діяльності з іншими видами дитячої активності та ін.).

У відповідності до завдань дослідження було розроблено зміст та етапи впровадження інтегрованої програми корекції мовлення у старших дошкільників засобами артпедагогіки: корекційно-виховний, корекційно-розвивальний, корекційно-навчальний, мовленнєво-креативний (рис. 2).

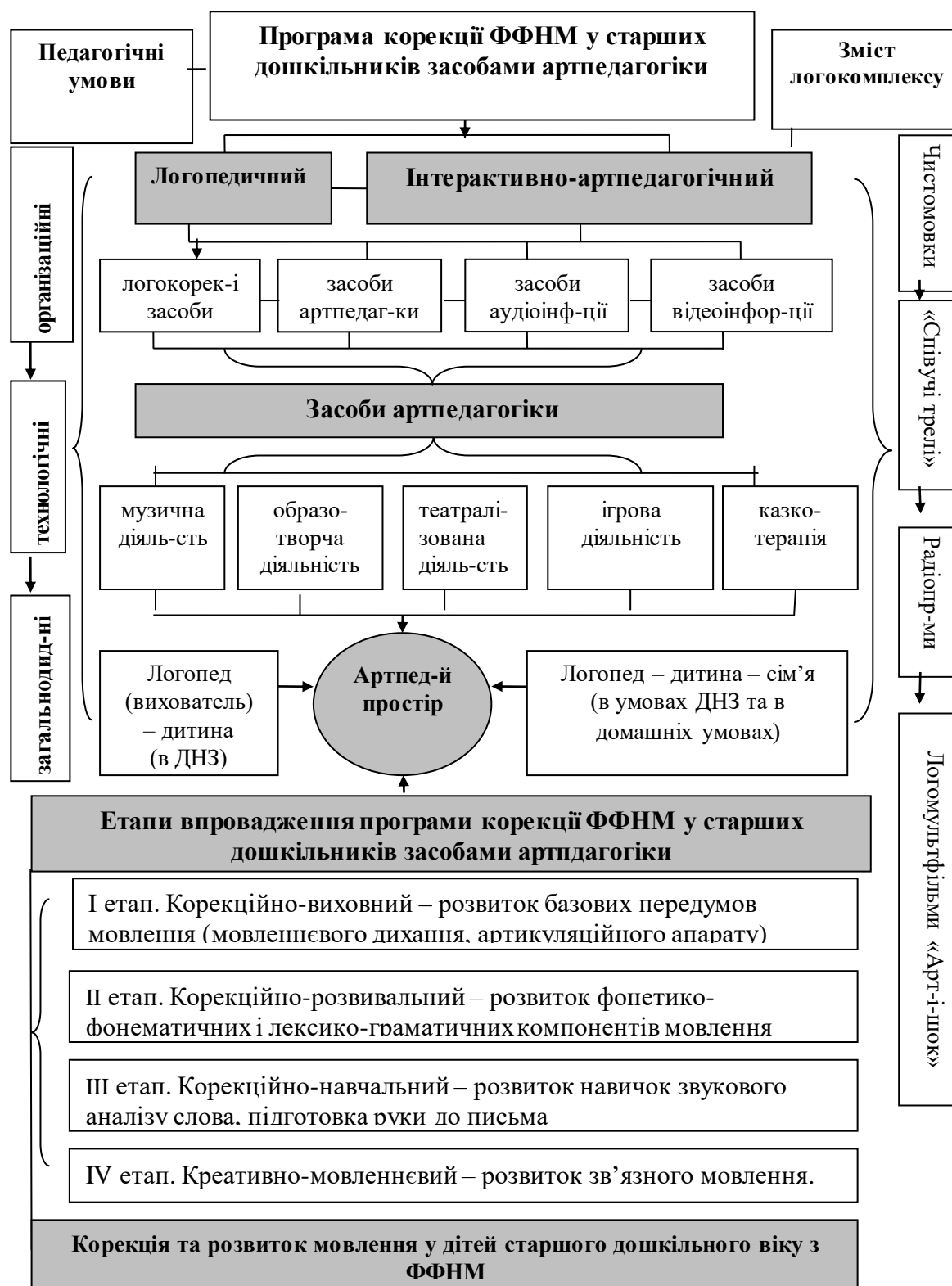

Рис. 2. Інтегрована програма корекції ФФНМ у дітей старшого дошкільного віку засобами артпедагогіки

Визначено педагогічні умови реалізації інтегрованої програми корекції ФФНМ у дітей старшого дошкільного віку засобами артпедагогіки: 1) *організаційно-педагогічні* – створення корекційно-розвивального «артпедагогічного простору» через взаємодію: логопед-дитина-сім'я, реалізація інтегровано-ампліфікаційного підходу щодо застосування традиційних логопедичних та артпедагогічних засобів. 2) *загальнодидактичні* – застосування інтегрованих логопедичних занять як основної форми організації мовленнєвої діяльності, ефективних методів і прийомів роботи; 3) *технологічні* – психолого-педагогічна й логопедична діагностика мовлення дитини, активізація роботи сенсорних аналізаторів через використання засобів аудіо- та відеоінформації (звукової та екранно-звукової інформації).

Усі етапи впроваджувались послідовно, підпорядковувались єдиній меті, завданням та засобам реалізації у відповідності до рівнів сформованості мовлення старших дошкільників із ФФНМ.

I етап – *корекційно-виховний*, що передбачав формування базових передумов мовленнєвих процесів. Завданнями даного етапу було розвиток мовленнєвого дихання, голосу та відчуття ритму; кінестетичної основи артикуляційного апарату. З цією метою використовувалися засоби аудіо-інформації у вигляді радіопередач «Плітки з язичком». Для даних радіопрограм було властивим неоднорідність викладу матеріалу, корекційно-ігрова форма, спонукання дітей до самостійних творчих проявів. Лексична тематика радіопередач узгоджувалася з програмою виховання та навчання «Базовим компонентом дошкільної освіти». Метою впровадження радіопрограм в корекційно-педагогічний процес було те, що при їх прослуховуванні разом з батьками вдома, діти закріплювали знання, які отримували на логопедичних заняттях в ДНЗ.

В процесі впровадження радіопрограм у корекційно-педагогічний процес із дітьми проводилися підготовчі вправи із застосуванням ігрових методів (ігрових ситуацій, сюжетно-рольових ігор, радіо-інсценівок; прослуховування фрагментів дитячих радіопередач, голосів ведучих радіопрограм). При застосуванні зазначених ігрових моментів у логопедичній роботі з дітьми ставилося завдання сформуванню не тільки первинну готовність до сприймання повідомлень радіоефіру, зацікавленість до цього виду засобів масової комунікації; а й реалізувати потребу у самостійності та ініціативності в здобутті нових вражень, у розвитку асоціативного мислення, креативності мовлення. Також з батьками було проведено підготовчу роботу щодо необхідності виконання ними методичних вказівок про правильність виконання дітьми артикуляційних вправ, які були передбачені змістом радіопрограм. Впровадження радіопрограм у логопедичний процес було особливо актуальним для тих дітей, які за певних обставин (хвороби, травми тощо), не могли деякий час відвідувати логопедичні заняття, що могло позначитися на результативності всього корекційно-розвивального процесу.

II етап – *корекційно-розвивальний*, що передбачав розвиток фонетико-фонематичних і лексико-граматичних компонентів мовленнєвої системи та закріплення правильних мовленнєвих стереотипів. Завданнями етапу було

формування та закріплення правильної звуковимови, а також корекція усіх компонентів мовленнєвої системи. Застосування логопедичних чистомовок та скоромовок серії «Співучі трелі» у логопедичній роботі зі старшими дошкільниками з ФФНМ застосовувалися на етапі автоматизації звуків (з метою чіткої вимови звуків як ізольовано, так і в складах, словах, реченнях, чистомовках тощо). «Співучі трелі» передбачали систему вправ, спрямованих на правильне відтворення складових структур і слів, вивчення яких сприяло не тільки правильній звуковимові, а й розвитку фонематичних процесів. Одним із завдань «Співучих трелей» було застосування вокальної діяльності, коли діти проспівували звуки, склади, слова, чистомовки під музичний супровід. Велику увагу було приділено багаторазовому промовлянню чистомовок дитиною, особливо, важких звукосполучень в них. З метою формування правильної звуковимови проводилася робота з навчання дітей вимовляти скоромовки чітко, швидко, але з правильною артикуляцією приголосних при сильному видиху на голосних і при розімкнутих зв'язках.

На даному етапі в якості засобу корекції та розвитку мовлення дітям з ФФНМ було запропоновано засоби відеоінформації у вигляді розроблених логомультфільмів «Льоля та Арт-і-шок». Під час їх перегляду на етапі диференціації звуків, діти приймали участь у пригодах головних героїв та виконували різноманітні логопедичні вправи артпедагогічного спрямування. Впровадження логомультфільмів в корекційно-логопедичний процес дозволило ефективно поєднати традиційні та сучасні інноваційні засоби корекції, сприяючи не тільки мотивації дітей до активного виконання логопедичних вправ під час їх перегляду, а й під час проведення таких вправ на логопедичних заняттях в ДНЗ. Однією з особливостей застосування логомультфільмів з метою диференціації звуків було наочне відображення інформації шляхом візуалізації запропонованого корекційно-розвивального матеріалу. Водночас, корекція ФФНМ у дітей старшого дошкільного віку за допомогою засобів відеоінформації була ефективною в умовах співпраці логопеда, батьків і дітей для досягнення корекційно-виховних, корекційно-навчальних, корекційно-розвивальних результатів.

III етап – *корекційно-навчальний*, що передбачав навчання навичкам звукового аналізу слова, формування специфічних рухів руки, підготовку руки до письма. З метою формування відповідних базових процесів на даному етапі було застосовано образотворчу діяльність (малювання, пов'язане з аналізом абстрактних понять; малювання по крапках; малювання пальцями; колективне малювання тощо). Для формування навичок фонематичного аналізу було запропоновано такі творчі завдання: намалювати малюнок на заданий звук, визначити кількість чи послідовність звуків у намальованому предметі. Також в контексті інтегрованого заняття було використано аплікаційно-графічний дизайн (малюнки; мозаїки; візерункові, сюжетні, вирізні, прорізні силуети, тощо); предметно-декоративний дизайн (міні-іграшки, сувеніри з штучних матеріалів, елементи паперової пластики «оригамі», прикраси для лялькового одягу, дитяча біжутерія тощо); фітодизайн (фітокомпозиції та гербарій); пісочну терапію (пісочні композиції із застосуванням дрібних іграшок, води тощо).

IV етап – *мовленнєво-креативний*, що передбачав розвиток самостійних мовленнєвих навичок у всіх формах зв'язного мовлення, креативність мовлення. Показниками креативності мовлення вважають: здібність дитини до створення оригінального продукту (вірш, розповідь тощо); ініціативність – показники розвитку творчого інтелекту дитини, що виявляється в художньо-мовленнєвій діяльності; самостійність і відповідальність – своєрідна форма дитячої мовленнєвої активності у виборі та розв'язанні різних завдань (без допомоги дорослих). Зміст етапу полягав у створенні творчих ситуацій, спрямованих на розвиток самостійного мовлення, креативно-мовленнєвих вмінь та навичок. Розвиток креативного мовлення реалізовувався шляхом застосування театралізованої, ігрової діяльності, казкотерапії (розігрування та перегляд міні-вистав, дитяча імпровізація, ігри-драматизації, творчо-ігрові мовленнєві ситуації тощо).

Результатом застосування театралізовано-ігрової діяльності стали постановки театралізованих міні-вистав за сюжетами казок «Рукавичка», «Колобок», «Івасик-Телесик», в яких брали участь діти разом з батьками. Відтак, було створено необхідні умови для самостійного креативного мовлення дітей (вільне оволодіння мовленням у соціально-побутових та навчальних ситуаціях; ініціативність спілкування; побудова зв'язного висловлювання в процесі публічних виступів тощо).

Експериментальне навчання проводилось протягом одного навчального року. Зміст запропонованої програми корекції ФФНМ у дітей старшого дошкільного віку було впроваджено у вигляді інтегрованих логопедичних занять. Для забезпечення ефективності запропонованої програми відповідно до рівня можливостей кожної дитини, спеціально розроблені заняття проводилися в підгруповій, фронтальній формі з залученням логопеда як рівноправного учасника навчально-виховного процесу. До складу одного логопедичного заняття було інтегровано один із засобів артпедагогіки (музична діяльність, образотворча діяльність, театралізована діяльність, ігрова діяльність, казкотерапія). Кожне інтегроване заняття підпорядковувалося лексичній темі та етапу логопедичної корекції.

До формувального експерименту було залучено 72 дитини старшого дошкільного віку із ФФНМ: 36 дітей основної групи (ОГ) та 36 дітей групи порівняння (ГП), які відвідували спеціальні групи загальноосвітніх ДНЗ. Заняття в ГП із ФФНМ відповідали загальноприйнятій в Україні програмі навчально-виховного процесу спеціальних груп ДНЗ.

Наприкінці навчального року в ОГ за такою самою методикою, як на констатувальному етапі експерименту було проведено контрольні зрізи. Виявлено, що по завершенні формувального етапу експерименту показники мовленнєвого розвитку, які досліджувалися в дітей ОГ з ФФНМ стали вищими, ніж на констатувальному етапі.

За даними контрольного зрізу у дітей ОГ було виявлено суттєві позитивні зміни, що вплинули на загальну характеристику стану сформованості мовлення дітей із ФФНМ, а саме: покращились фонетична сторона мовлення,

фонематичні процеси; вдосконалились лексико-граматична сторона мовлення, зв'язне мовлення, креативність мовлення.

За результатами зіставно-порівняльного аналізу одержані рівні сформованості мовлення дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ підтвердили гіпотезу дослідження, які подано в табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльні дані рівнів сформованості мовлення старших дошкільників із ФФНМ наприкінці формувального етапу, у %

Групи	Рівні			
	Високий	Достатній	Середній	Низький
ОГ (36 дітей)	30,95	42,52	19,6	6,93
ГП (36 дітей)	13,82	27,62	44,95	13,61

Як свідчать дані таблиці 1, в ОГ наявні позитивні зміни. Високого рівня стану сформованості мовлення дітей досягли 30,95%, а 42,52% набули достатнього рівня. На констатувальному етапі з високим рівнем мовлення дітей із ФФНМ не було, без порушень мовлення дітей із таким рівнем виявилось – 14,9% та з достатнім – 70,1%. Середній рівень виявили 19,6% дітей із ФФНМ, тоді як на констатувальному етапі їх було 31,41%. Після проведення формувального експерименту кількість дітей із ФФНМ низького рівня сформованості мовлення зменшилася з 62,11% до 6,93%.

Таким чином, результати контрольного діагностування довели, що в ОГ визначилася категорія дітей із високим рівнем сформованості мовлення (30,95%), водночас, більшість склали діти з достатнім рівнем сформованості мовлення (42,52%). Зменшилася кількість дітей з середнім (на 11,81%) та з низьким рівнем (на 55,18%) сформованості всіх складових мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Натомість у дітей ГП відмічалась кардинально інша картина: компоненти мовленнєвої системи були сформовані із значними недоліками. Високого рівня стану мовлення набули лише 13,82% дітей із ФФНМ груп порівняння, а достатній показали – 27,62%. Зміни відмічено і на середньому рівні мовлення, а саме відбулося зростання від 31,41% до 44,95%. Низький рівень стану мовлення виявили 13,61%, тоді як на початку навчання таких дітей було 62,11%.

Відсоткова різниця індексів на прикінцевому етапі дослідження дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ ОГ порівняно з групою порівняння за показниками стану сформованості мовлення становить $\approx 18,76\%$.

Статистичні обчислення результатів експерименту за t-критерієм Стьюдента підтвердили, що загальний рівень стану сформованості мовлення в ОГ дійсно відрізняється від ГП. Різниця між середніми показниками є спричинена різницею між станом мовлення у двох групах, а не випадковою похибкою даних внаслідок їх вибіркової оцінки.

Підсумковий аналіз динаміки мовленнєвого розвитку старших дошкільників відповідно до досягнутих рівнів дозволив дійти висновку про

значну ефективність запропонованої інтегрованої програми корекції ФФНМ у дітей старшого дошкільного віку.

Таким чином, результати дослідження виявили динаміку рівнів сформованості мовлення старших дошкільників із ФФНМ, його складових, що підтвердило доцільність запровадження інтегрованої програми корекції мовлення дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ засобами артпедагогіки.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного експериментального дослідження дозволило сформулювати такі висновки:

1. Теоретичний аналіз літературних джерел засвідчив, що проблема корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дітей старшого дошкільного віку засобами артпедагогіки в сучасній теорії і практиці логопедії є актуальною і потребує більш ґрунтовного вивчення. Опрацювання наукових праць вітчизняних і зарубіжних науковців показало шлях виокремлення артпедагогіки як самостійного напрямку корекційного процесу, а також процес її інтеграції в логопедичну практику. Визначено, уточнено та теоретично обґрунтовано основні поняття: «артпедагогіка», «засоби артпедагогіки», «артпедагогічний простір» в корекційній освіті та особливості їх застосування з корекційною метою.

2. Визначено основні складові компоненти мовленнєвої системи дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ, уточнено й описано критерії, показники та рівні стану сформованості мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ. Критерії стану сформованості мовлення дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ було визначено за наступними показниками складових компонентів мовленнєвої системи: фонетична сторона мовлення, фонематичні процеси, лексико-граматична сторона мовлення, зв'язне мовлення, креативність мовлення. У процесі дослідження було проаналізовано поняття «креативність мовлення» як складову мовленнєвої компетенції старших дошкільників. До показників сформованості креативності мовлення було віднесено: побудову оригінальної моделі висловлювання; використання мовленнєвих засобів та синтаксичних конструкцій, адекватних умовам спілкування; рівень творчої уяви. У залежності від способу виконання й оцінки завдань за визначеними критеріями, стан сформованості мовлення старших дошкільників із ФФНМ було представлено чотирма рівнями (високий, достатній, середній, низький).

3. На констатувальному етапі експерименту було досліджено стан сформованості мовлення дітей із ФФНМ і без порушень мовлення старшого дошкільного віку. Було з'ясовано, що дітей із ФФНМ з *високим рівнем* сформованості мовлення не виявлено, тільки 6,48% дітей із ФФНМ показали *достатній рівень*, 31,41% – показали *середній рівень* сформованості мовлення, а 62,11% – *низький рівень*. Діти без мовленнєвих порушень показали достатньо високі показники стану сформованості мовлення, *високий рівень* у 14,9% дітей, *достатній рівень* у 70,1%, а *середній рівень* – 15%. Серед цих дітей *низького*

рівня сформованості мовлення не виявлено. Аналіз одержаних даних у процесі констатувального етапу експерименту засвідчив, що категорія старших дошкільників із ФФНМ знаходиться на нижчому рівні розвитку мовлення, ніж їх однолітки без мовленнєвих порушень. Це вимагає розроблення, теоретичного обґрунтування і експериментальної перевірки інтегрованої програми корекції ФФНМ у дітей старшого дошкільного віку засобами артпедагогіки.

4. Теоретично обґрунтовано та практично апробовано інтегровану програму корекції ФФНМ у дітей старшого дошкільного віку засобами артпедагогіки, що об'єднує традиційні логокорекційні й артпедагогічні засоби та містить чотири послідовні етапи (*корекційно-виховний, корекційно-розвивальний, корекційно-навчальний, мовленнєво-креативний*), які забезпечили цілісність змісту корекційно-логопедичної роботи на основі інтегровано-ампліфікаційного підходу. Успішність корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у старших дошкільників засобами артпедагогіки зумовлена змістовим аспектом мовленнєвої діяльності й необхідністю створення спеціальних умов для корекційно-логопедичного процесу (корекційно-розвивального «артпедагогічного простору» через взаємодію логопед-дитина-батьки). Необхідною умовою для досягнення позитивних результатів корекційного впливу було формування позитивного ставлення дітей до здійснення мовленнєвої діяльності; активізація роботи сенсорних аналізаторів шляхом застосування засобів аудіо- та відеоінформації.

5. Підсумковий порівняльний аналіз рівнів сформованості стану мовлення дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ виявив значні позитивні зміни, що відбулися в процесі корекційно-розвивального навчання дітей в основних групах, де визначилася категорія дітей із високим рівнем сформованості мовлення (30,95%), водночас, більшість склали діти з достатнім рівнем сформованості мовлення (42,52%). Зменшилася кількість дітей з середнім (на 11,81%) та з низьким рівнем (на 55,18%) сформованості всіх складових мовлення дітей старшого дошкільного віку. Натомість у дітей ГП відмічалась кардинально інша картина: компоненти мовленнєвої системи були сформовані із значними недоліками. Високого рівня стану мовлення набули лише 13,82% дітей із ФФНМ груп порівняння, а достатній показали – 27,62%. Зміни відмічено і на середньому рівні мовлення, а саме відбулося зростання від 31,41% до 44,95%. Низький рівень стану мовлення виявили 13,61%, тоді як на початку навчання таких дітей було 62,11%. Доцільність застосування методики формувального експерименту підтвердилась у процесі статистичної обробки одержаних даних.

Отже, запропонована інтегрована програма корекції ФФНМ у дітей старшого дошкільного віку засобами артпедагогіки виявилася ефективною; завдання дослідження виконано, гіпотезу дослідження підтверджено, мету досягнуто. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у практичних пошуках шляхів застосування засобів артпедагогіки в корекційно-логопедичній роботі в системі дошкільної освіти України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Навчально-методичні посібники

1. Литвиненко В. А. Корекція фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення дітей дошкільного віку засобами артпедагогіки : навч.-метод. посіб. / В. А. Литвиненко. – Суми : ПП Кубраков С. Г., 2011. – 144 с.
2. Литвиненко В. А. Застосування арттерапії в логопедичній роботі з дошкільниками та молодшими школярами : навч.-метод. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. / В. А. Литвиненко. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – 122 с.

Статті у наукових фахових виданнях

3. Литвиненко В. А. Корекція мовленнєвих вад у дітей старшого дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення / В. А. Литвиненко // зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського державного університету : Серія соціально-педагогічна. Випуск VII. – 2007. – С. 229-231.
4. Литвиненко В. А. Подолання мовленнєвих порушень у старших дошкільників засобами мистецтва / В. А. Литвиненко, Ю. О. Лянной // Науковий вісник Південноукраїнського державного пед. університету ім. К. Д. Ушинського. – 2007. – № 11. – С. 70-75.
5. Литвиненко В. А. Логопедична гімнастика як засіб корекції мовленнєвих порушень у дошкільників / В. А. Литвиненко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. / [ред. кол. : М. О. Носко (гол. ред.) та ін.]. – Чернігів : ЧДПУ, 2008. – Вип. 55. – Т. 2. – С. 225-228.
6. Литвиненко В. А. Комплексний підхід до подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дошкільників / В. А. Литвиненко, Ю. О. Лянной // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного пед. університету імені Григорія Сковороди : матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції «Дошкільне дитинство : інноваційний досвід освіти, проблеми, традиції та перспективи». – 2008. – С. 142-144.
7. Литвиненко В. А. Особливості становлення та розвитку мовлення дітей раннього та дошкільного віку / В. А. Литвиненко // зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Вип. XV. Серія : соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 149-153.
8. Литвиненко В. А. Застосування засобів образотворчої діяльності у корекційно-педагогічній роботі з дошкільниками з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення / В. А. Литвиненко // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 17. – С. 145-150.

9. Литвиненко В. А. Організація корекційно-педагогічної роботи з дошкільниками із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення засобами музичної діяльності / В. А. Литвиненко, Ю. О. Лянной // Педагогічний альманах : зб. наук. праць / за ред. В. В. Кузьменко та ін. – Херсон : РПО, 2011. – Вип. 11. – С. 72-77.
10. Литвиненко В. А. Інтеграція засобів артпедагогіки в корекційно-реабілітаційну роботу з дошкільниками з ФФН / В. А. Литвиненко, Ю. О. Лянной // Фізична активність, здоров'я і спорт : Науковий журнал № 3 (5) / за ред. О. Борис та ін. – Львів, 2011. – С. 60-66.
11. Литвиненко В. А. До проблеми корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення засобами музичної діяльності / В. А. Литвиненко // Актуальні питання корекційної освіти / педагогічні науки : зб. наук. пр. / за ред. В. М. Синьова та ін. – Вип. II. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори – 2006, 2011. – С. 271-277.
12. Литвиненко В. А. Застосування театралізовано-ігрової діяльності у корекційно-педагогічній роботі з дошкільниками з ФФН / В. А. Литвиненко // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. пр. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 18. – С. 147-152.
13. Литвиненко В. А. Формування творчої уяви у дошкільників із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення / В. А. Литвиненко // Актуальні питання корекційної освіти / педагогічні науки : зб. наук. пр. / за ред. В. М. Синьова та ін. – Вип. II. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори – 2006, 2011. – С. 127-135.
14. Литвиненко В. А. Робота з сім'єю, в якій виховується дитина з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення / В. А. Литвиненко // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. пр. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 19. – С. 105-109.

Матеріали конференцій

15. Литвиненко В. А. Корекційно-педагогічна робота з дітьми із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення / В. А. Литвиненко // Сучасна молодь: крок у майбутнє : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф., 14-15 травня 2008 р. / наук. ред. О. М. Полякова. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – С. 502-504.
16. Литвиненко В. А. Принципи корекційно-педагогічної роботи з дітьми із мовленнєвими порушеннями / В. А. Литвиненко // Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту школярів та студентів України : матер. VIII Всеукр. наук.-практ. конф., 24-25 квітня 2008 р. / наук. ред. Т. О. Лоза. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – С. 257-262.
17. Литвиненко В. А. Розвиток творчих здібностей у дошкільників із мовленнєвими порушеннями / В. А. Литвиненко // Сучасні проблеми

- логопедії та реабілітації : матер. І обл. наук.-практ. конф., 4 лютого 2010 р. / наук. ред. Ю. О. Лянной. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – С. 47-55.
18. Литвиненко В. А. Артпедагогіка в корекційно-педагогічній роботі з дошкільниками з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення / В. А. Литвиненко // Інклюзивна освіта на сучасному етапі становлення школи інноваційного типу : матер. Всеукр наук.-практ. конф. (з участю зарубіжн. вчених), 17-18 березня 2011 р. / під заг. ред. А. Н. Ляшенко. – Сімферополь, 2011. – С. 192-197.
19. Литвиненко В. А. Планування корекційно-розвивальних занять з подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дошкільників / В. А. Литвиненко // Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту школярів та студентів України : матер. XI Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених з міжнародною участю., 28-29 квітня 2011 р. / наук. ред. Т. О. Лоза. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – С. 295-299.
20. Литвиненко В. А. Застосування казкотерапії у корекційно-педагогічній роботі з дошкільниками з мовленнєвими порушеннями / В. А. Литвиненко // Сучасні проблеми логопедії та реабілітації : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 7-8 лютого 2012 р. / наук. ред. В. А. Косяк. – Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. – С. 30-33.

АНОТАЦІЇ

Литвиненко В.А. Корекція фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення засобами артпедагогіки. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2013.

У дисертації досліджено проблему корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дітей старшого дошкільного віку засобами артпедагогіки. З'ясовано основні складові стану сформованості мовлення, його критерії та показники; розроблено інтегровану програму корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дітей старшого дошкільного віку засобами артпедагогіки. Зміст програми представлений комплексним поєднанням традиційних логопедичних та артпедагогічних засобів з метою формування компонентів мовленнєвої системи. Реалізація інтегрованої програми корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дітей старшого дошкільного віку з ФФНМ засобами артпедагогіки сприяє особистісному становленню, відкриває можливості для успішного шкільного навчання та соціальної інтеграції. Експериментальним шляхом доведено ефективність запропонованої програми.

Ключові слова: мовленнєві порушення, фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення, артпедагогіка, засоби артпедагогіки, артпедагогічний простір, діти старшого дошкільного віку.

АННОТАЦИИ

Литвиненко В.А. Коррекция фонетико-фонематического недоразвития речи средствами артпедагогики. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова – Киев, 2013.

В диссертации исследовано проблему коррекции фонетико-фонематического недоразвития речи у детей старшего дошкольного возраста средствами артпедагогики. В исследовании проанализированы научно-методические и социально-психологические аспекты проблемы коррекции фонетико-фонематического недоразвития речи (ФФНР) у детей старшего дошкольного возраста. Конкретизировано содержание и структуру коррекционно-логопедической работы с детьми старшего дошкольного возраста с ФФНР. Анализ и обобщение научно-теоретического и практического опыта разработанности проблемы коррекции речи детей старшего дошкольного возраста с ФФНР дали возможность выявить влияние речевой компетентности на их дальнейшее школьное обучение и личностное становление. Установлены основные составляющие компоненты речевого развития, критерии и показатели его сформированности; разработана интегрированная программа коррекции фонетико-фонематического недоразвития речи у детей старшего дошкольного возраста средствами артпедагогики.

Успешность коррекции ФФНР у детей старшего дошкольного возраста средствами артпедагогики определялась содержательным аспектом речевой деятельности и необходимостью создания специальных условий для коррекционно-логопедического процесса (коррекционно-развивающего «артпедагогического пространства» посредством взаимодействия логопед-ребенок-семья). Эффективность коррекционно-логопедической работы с детьми старшего дошкольного возраста с ФФНР подразумевала внедрение интегрированно-амплификационного подхода, который характеризовался артпедагогической направленностью логопедического процесса. Необходимым условием для достижения позитивных результатов коррекционного влияния было формирование позитивного отношения детей к выполняемой речевой деятельности; активизация работы сенсорных анализаторов путем использования средств аудио- и видеoinформации (звуковой, экранно-звуковой информации).

Содержание программы представлено посредством интегрированного коррекционного воздействия традиционных логопедических и артпедагогических средств с целью формирования компонентов речевой системы. Реализация программы обеспечивалась путём системного внедрения четырех взаимодействующих этапов: *коррекционно-воспитательного, коррекционно-развивающего, коррекционно-обучающего, речево-креативного*, которые обеспечивали целостность содержания коррекционно-логопедической работы. Каждый этап работы имел цель, задачи и был направлен на коррекцию речи детей старшего дошкольного возраста с ФФНР.

Предлагаемая интегрированная программа основана на общедидактических принципах обучения и воспитания, логодидактических принципах, специальных принципах артпедагогики (принципа обогащения сенсорного опыта; принципа взаимодействия между всеми участниками коррекционно-развивающего процесса логопед-ребенок-семья; принципа амплификации (обогащения) содержания артпедагогической деятельности в соответствии с особенностями познавательного развития; принцип взаимодействия продуктивной деятельности с другими видами детской активности и др.). Установлено, что использование средств артпедагогики способствует эффективному речевому развитию старших дошкольников с ФФНР, их личностному становлению; открывает возможности для успешного школьного обучения, социальной интеграции. Экспериментальным путем доказана эффективность предложенной программы.

Ключевые слова: речевые нарушения, фонетико-фонематическое недоразвитие речи, артпедагогика, средства артпедагогики, артпедагогическое пространство, дети старшего дошкольного возраста.

SUMMARY

Lytvynenko V.A. Correction of in the senior preschool children by means of art. – Manuscript.

Scientific thesis for a candidate's degree of pedagogical sciences in speciality 13.00.03 – correctional pedagogy. – National Pedagogical M.P. Dragomanov University. – Kyiv, 2013.

Dissertation research is dedicated to the problem of correction of phonetic-phonematic underdevelopment of speech in senior preschool children by means of education science of art.

Determined components, indexes and evaluation criteria of the formation of oral speech degree in senior preschool children who phonetic-phonematic underdevelopment of speech were taken into consideration while creating of didactical and methodological system for teaching components of speech in these children. Content of the methodology represents complex integration of traditional logopedic and artpedagogical means for the purpose of formation components of speech system, which effect speech activity of senior preschool children who phonetic-phonematic underdevelopment of speech.

The proposed programme of correction of phonetic-phonematic underdevelopment of speech in senior preschool children by means of education science of art opens opportunities for their favours personal formation, for successful school education and social integration. The effectiveness of the proposed programme is proved through experiment.

Key words: speech deviations, phonetic-phonematic underdevelopment of speech habits, education science of art, means of art, space of art, children of senior preschool age.